

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ГУРБАНСЬКА СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК[811.111'373.7+811.161.2'373.7](043)

**ТИПОЛОГІЯ
ОКАЗІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ
В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ
ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі германського та порівняльного мовознавства Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Корольова Алла Валер'янівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри германського та
порівняльного мовознавства

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник
Єрмоленко Сергій Семенович,
Інститут мовознавства
імені О. О. Потебні НАН України,
провідний науковий співробітник

кандидат філологічних наук, доцент
Скубашевська Ольга Станіславівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
докторант кафедри соціальної філософії та
філософії освіти

Захист відбудеться “16” лютого 2009 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “_14_” січня 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. Д. Паршак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню типів okazіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ ст. У роботі скласифіковано стійкі висловлювання за типами okazіональних трансформацій, виявлено національно-культурну мотивацію перетворення семантичної структури стійких висловлювань та визначено характер змін конотативної семантики зіставляваних одиниць.

Фразеологічна наука на сучасному етапі її розвитку характеризується активізацією наукової думки до вивчення фразеологічної семантики її одиниць (М. Ф. Алефіренко, Л. Г. Золотих, D. Dobrovolskij, W. Fleisher, F. Palmer), їхнього походження та функціонування (Л. Г. Авксентьев, М. Т. Демський, С. С. Єрмоленко, В. М. Мокієнко, О. С. Скубашевська, С. Hole, R. Peixoto), національно-культурної специфіки (Ю. П. Солодуб, В. М. Телія, Д. В. Ужченко, F. Hammer) і фразеологічної символіки в лінгвокультурологічному (О. П. Левченко) та когнітивно-ономасіологічному (О. О. Селіванова) аспектах.

Попереднє знайомство з цією проблемою дає підстави стверджувати, що увагу науковців передусім зосереджено на дослідженні зовнішньої та внутрішньої форми стійких висловлювань у художньому тексті, зокрема їхніх можливостей у плані змін семантичної структури. Отож, текстологічний напрям у фразеології представлено працями з визначення текстотвірних потенцій стійких висловлювань (А. І. Мамалига, Т. З. Черданцева, І. І. Чернишова, M. Duhme, H. Grassegger), взаємодії стійких висловлювань та контексту (В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, H. Burger, A. Hemmi, Ch. Palm, S. Ptashnyk), типів трансформацій фразеологічних одиниць у художньому тексті (Г. В. Кузнєцова).

Натомість принциповим і донині дискусійним залишається розмежування трьох аспектів (*узуального, okazіонального, індивідуально-авторського*) текстового функціонування стійких висловлювань: 1) у традиційній формі та значенні (О. В. Кунін, А. П. Супрун), 2) утворених за моделями вже існуючих фразеологізмів, які зазнали трансформацій структури та семантики; ці одиниці відображають мовний розвиток, не суперечать мовній нормі і з часом можуть бути зафіксовані у фразеографічних працях (Л. Ф. Щербачук), 3) які не зареєстровані у словниках; це індивідуально-авторські утворення, що характеризуються структурно-семантичною немодельованістю; для цих мовленнєвих утворень авторство є надзвичайно важливим, оскільки вони не відтворюються, а вперше творяться в художньому мовленні конкретних письменників (М. Ф. Алефіренко, Л. Г. Золотих).

Ці аспекти текстового функціонування стійких висловлювань досліджувалися на матеріалі лише однієї лінгвокультури, тому на часі є виявлення змін у структурі та семантиці okazіональних стійких висловлювань, порівняно з узуальними, у неблизькопоріднених мовах. Методика зіставлення способів і засобів okazіональних змін семантичної структури стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ ст. з подальшим виявленням різних типів їхніх трансформацій апробується вперше і потребує подальшої

розробки та вдосконалення.

Актуальність дисертаційної роботи зумовлюється її зорієнтованістю на вивчення текстової семантики загалом та фразеологічної семантики зокрема, а також необхідністю виявлення типологічних закономірностей оказіональних змін стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ ст., які демонструють нові тенденції у динаміці фразеологічних фондів англійської та української мов. Зіставно-типологічний і порівняльно-історичний підходи до аналізу оказіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ ст. сприяють визначенню культурно-зумовлених міжмовних розбіжностей у характері цих трансформацій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом „Дослідження проблем гуманітарних наук”. Дисертаційна робота є складовою частиною наукової теми кафедри германського та порівняльного мовознавства Інституту іноземної філології НПУ імені М. П. Драгоманова „Зіставна семантика та проблеми міжкультурної комунікації” (тему затверджено вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова, протокол № 6 від 31 січня 2006 р., перезатверджено – протокол № 2 від 30 жовтня 2008 р.).

Метою дисертаційної роботи є виявлення оказіональних змін у семантичній структурі стійких висловлювань та встановлення типів їхніх оказіональних трансформацій в англійських та українських художніх текстах ХХ ст.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- визначити фразеологічні параметри узуальних та оказіональних стійких висловлювань у художній картині світу;
- уточнити термінологічний зміст поняття оказіональні трансформації стійких висловлювань;
- розробити методика фразеологічної ідентифікації англійських та українських узуальних і оказіональних стійких висловлювань;
- виявити морфолого-синтаксичні й лексико-граматичні способи і засоби оказіональної експансії та оказіональної субституції компонентів стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ ст.;
- охарактеризувати способи і засоби оказіональної контамінації, алюзії й еліптичності англійських та українських стійких висловлювань у мікро-, макро- та ситуаційному контекстах;
- проаналізувати оказіональні зміни у семантичній структурі стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ ст.;
- зіставити комбіновані типи оказіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ ст.

Об'єкт дослідження становлять оказіональні стійкі висловлювання з англійських та українських художніх текстів ХХ ст.

Предметом дослідження є типи, способи і засоби оказіональних трансформацій стійких висловлювань, а також зміни їхньої семантики в

англійських та українських художніх текстах ХХ ст.

Джерельною базою дисертації є англійські (Collected Short Stories. – Vol. 1, „The Moon and Sixpence” (W. S. Maugham), „All Men are Enemies” (R. Aldington), „Lord of the Flies” (W. Golding), „1948” (G. Orwell), „A Dance to the Music of Time” (A. Powell), „To the Lighthouse” (V. Woolf), „Women in Love”, „Lady Chatterley's Lover” (D. H. Lawrence)) та українські (Твори. – Т. 1 : Оповідання. Новели (Є. П. Гуцало), Твори. – Кн. 1 : Оповідання (Г. М. Тютюнник), „Аристократ із Вапнярки” (О. Ф. Черногуз), „Жито” (М. І. Кравчук), „Зблиски” (А. А. Дімаров), „Місто” (В. П. Підмогильний), „Поєдинок” (І. М. Чендей)) художні тексти ХХ ст., з яких було дібрано okazіональні стійкі висловлювання. Фактичний матеріал дисертації становлять 3000 англійських та українських okazіональних стійких висловлювань (по 1500 од. у кожній мові).

Вибір англійських та українських художніх текстів ХХ ст. умотивований їхньою приналежністю до художніх творів модернізму з його утвердженням переваги форми над змістом. ХХ ст. загалом пройшло під знаком трансформації модерністської домінанти в постмодерністську, зокрема переосмислення поняття структури в будь-якій сфері наукового знання. Мовні моделі також підлягали різноманітним перетворенням як відображення тенденцій динаміки модернізму.

Методи дослідження. Зіставно-типологічний метод дозволив виявити спільні та відмінні типи, способи і засоби okazіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ ст.; за допомогою методу фразеологічної ідентифікації зіставлялися okazіональні стійкі висловлювання з узуальними; методика компонентного аналізу сприяла виявленню національно-культурних особливостей у семній структурі зіставляваних одиниць, а кількісно-якісного аналізу – встановленню кількісного співвідношення англійських та українських okazіональних стійких висловлювань у різних типах трансформацій; етимологічний аналіз дав можливість з'ясувати походження тих компонентів стійких висловлювань, які зумовили зміни семантичної структури стійких висловлювань у зіставляваних мовах; контекстуальний аналіз – визначити особливості функціонування okazіональних стійких висловлювань у мікро-, макро- та ситуаційному контекстах.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що у роботі вперше скласифіковано стійкі висловлювання за типами їхніх okazіональних трансформацій і фразеосемантичними групами, характерними для кожного типу цих трансформацій, в англійських та українських художніх текстах ХХ ст.; виявлено: 1) спільні способи okazіональної субституції, okazіональної контамінації, okazіональної алюзії, okazіональної еліптичності, 2) спільні комбіновані типи okazіональних трансформацій, 3) спільні, а також відмінні способи та засоби okazіональної експансії (детермінантний та актантний способи для двох мов, комбінований – для української); визначено відмінності у характері національно-культурної мотивації екстенціоналізації, імлікаціоналізації, інтенціоналізації, зворотньої інтенціоналізації та антонімізації семантики англійських та українських okazіональних стійких висловлювань, порівняно з

узуальними.

Теоретичне значення дисертації пов'язується з поглибленням теоретичних концепцій, присвячених вивченню художньої мовотворчості як джерела розвитку загальнонародної фразеології, з уточненням теоретичних положень оказіональної фразеологічної номінації загалом та принципів її аспектів з розмежування узуального, оказіонального й індивідуально-авторського характеру фразеологічних утворень зокрема, а також з визначенням тенденцій динаміки англійської та української фразеологічних систем.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього застосування у зіставно-типологічних дослідженнях із проблем фразеологічної семантики, а також у процесі підготовки спецкурсів і спецсемінарів з міжкультурної комунікації, у викладанні навчальних дисциплін: „Лінгвістичний аналіз художнього тексту”, „Порівняльна типологія англійської та української мов”, „Лінгвокраїнознавство”, „Перекладацький аналіз тексту”. Опрацьований фактичний матеріал може бути використаний при укладанні нового перекладного англо-українського словника стійких висловлювань.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлювалися в доповідях на *трьох* міжнародних наукових конференціях: „Міжкультурна лінгвістика та формування іншомовної комунікативної компетенції” (Київ, 2006 р.), „Національна культура у парадигмах семіотики, мовознавства, літературознавства, фольклористики” (Київ, 2007 р.), „Мовно-культурна комунікація в сучасному соціумі” (Київ, 2008 р.); на міжнародному науковому семінарі: „Мова і традиційна народна культура: ідеї, проблеми, пошуки” (Рівне, 2008 р.); на *чотирьох* всеукраїнських наукових конференціях: „Психолого-педагогічні проблеми освіти і виховання в умовах глобалізації та інтеграції освітніх процесів” (Київ, 2007 р.), „Актуальні проблеми перекладознавства та навчання перекладу в мовному ВНЗ” (Київ, 2007 р., 2008 р.), „Українська література: духовність і ментальність” (Кривий Ріг, 2008 р.), а також на щорічних науково-звітних конференціях Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова „Мови і соціум” (Київ, 2006–2008 рр.). Дисертаційна робота обговорювалася на засіданнях кафедри германського та порівняльного мовознавства Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено в семи публікаціях: у п'яти статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, та тезах доповідей двох наукових конференцій.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаної літератури (298 найменувань, з яких 61 – іноземними мовами), списку джерел ілюстративного матеріалу (16 найменувань) та списку лексикографічних джерел (30 найменувань). Повний обсяг дисертації – 226 сторінок, основний зміст викладено на 192 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт, предмет, наукову новизну дисертації, методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, теоретичне й практичне значення здобутих результатів, указано форми їхньої апробації і структуру роботи.

У першому розділі „Фразеологічні параметри узуальних та okazіональних стійких висловлювань у художній картині світу” визначено принципи співвідношення стійких висловлювань із фразеологічними мовними знаками, текстотвірні потенції та національно-культурні особливості стійких висловлювань у художній картині світу; розроблено методикау фразеологічної ідентифікації узуальних та okazіональних стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ ст.

Основним дискусійним питанням у сучасній фразеології залишається визначення суті об'єкта цієї науки (Я. А. Баран, В. М. Мокієнко), що пояснюється неоднорідністю фразеологічного складу мов, різноманіттям його структурних, семантичних та функціональних характеристик (А. Г. Назарян).

Неоднотайність наукової думки у визначенні параметрів фразеологічності зумовила і термінологічну дублетність у позначенні одиниці фразеології: *фразеологічна одиниця* (В. В. Виноградов, Т. Podoliuc), *фразема* (М. Т. Демський, Л. Й. Пулатова), *стійкий словесний комплекс* (О. Я. Остапович, Л. І. Ройзензон), *стійкий зворот* (А. П. Супрун) тощо. Ці термінопозначення хоча й тлумачаться дещо по-різному, та все ж ґрунтуються на таких спільних характеристиках, як *стійкість*, *відтворюваність* та *образність*. Найбільш суперечливою з цих характеристик є *стійкість*, яку дослідники (С. А. Ганжа, Н. М. Сінкевич) вважають дещо умовною, адже у процесі текстового функціонування, з одного боку, усталені одиниці зберігають той образ, який лежить у їхній основі, а з іншого, – все ж таки зазнають змін у значенні та формі (В. Г. Гак, S. Ptashnyk). Це пояснюється нестабільністю фразеологічного значення як гносеологічного чинника екстралінгвальної природи фразеологізмів, що дає можливість трансформацій таких одиниць (J. Korhonen, K. Kunkel).

За ключовий робочий термін у дисертації обрано *стійке висловлювання* (далі СВ), оскільки, порівняно з поняттям *фразеологічної одиниці* тощо, він більш точно позначає той усталений асоціативно-образний словесний комплекс зі словниковим загальноприйнятим значенням, який у контекстному вживанні має здатність змінювати свою семантичну структуру. На позначення змін семантичної структури СВ у фразеології вживаються такі термінологічні дефініції: *трансформація* (І. С. Гнатюк), *текстова модифікація* (О. В. Корень), *фразеологічна модифікація* (Л. Б. Давиденко, В. О. Чередниченко), *okazіональне перетворення* (Ю. В. Шувалова) тощо.

Для концептуальних положень дисертаційного дослідження коректним є термінопозначення *okazіональні трансформації стійких висловлювань*, під яким розуміється перетворення структури і семантики узуальних СВ для реалізації

авторських інтенцій екстенціоналізувати, імплікаціоналізувати, інтенціоналізувати, зворотньо інтенціоналізувати та антонімізувати їхню фразеологічну семантику, розкриваючи потенційні можливості цих утворень у мікро-, макро- та ситуаційному контекстах.

У науковій літературі остаточно не визначено принципи класифікації типів трансформацій СВ через різноманітність і складність okazіональних змін. Традиційно виділяють (В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк) 2 типи трансформацій СВ: *семантичний* та *структурно-семантичний*.

У дисертаційному дослідженні виявлено 6 спільних типів okazіональних трансформацій СВ як в англійських, так і в українських художніх текстах ХХ ст.: 1) okazіональну експансію, 2) okazіональну субституцію, 3) okazіональну контамінацію, 4) okazіональну алюзію, 5) okazіональну еліптичність, 6) комбіновані типи okazіональних трансформацій.

Методика фразеологічної ідентифікації англійських та українських okazіональних СВ (далі АОСВ, УОСВ) з узуальними СВ ґрунтується на принципах виявлення змін зовнішньої і внутрішньої форми останніх у межах кожної із досліджуваних мов, які дали змогу визначити характер національно-культурної мотивації таких перетворень у міжмовному плані.

У другому розділі „**Тип okazіональної експансії стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття**” здійснено зіставлення АОСВ і УОСВ в аспекті їхньої okazіональної експансії та встановлено спільні й відмінні способи і засоби цього типу okazіональних трансформацій СВ в англійських та українських художніх текстах досліджуваного періоду.

Okazіональна експансія як тип трансформації СВ полягає у включенні до традиційної структури останніх додаткових компонентів, зокрема слів та словосполучень вільного вжитку (С. А. Ганжа, Н. М. Сінкевич), фразеологізмів (О. В. Кунін) або їхніх фрагментів (М. Л. Шадрін).

У результаті зіставлення АОСВ та УОСВ визначено 2 спільні способи okazіональної експансії (детермінантний та актантний), а також 1 відмінний, характерний лише для УОСВ (комбінований) (див. табл. 1 на стор. 7).

За детермінантного способу okazіональної експансії поширюється СВ в цілому адвербними та об'єктними засобами, за актантного – його окремих (-і) компонент (-и) – атрибутивними засобами. Комбінований спосіб поєднує адвербні та атрибутивні засоби okazіональної експансії.

Поширювачі у структурі як АОСВ, так і УОСВ займають або *препозицію*, або *інтерпозицію*, або *постпозицію*, роль якої є важливою у перетворенні їхньої семантичної структури. Визначено 3 функціональні позиції поширювачів за детермінантного способу okazіональної експансії СВ і 2 – за актантного: *препозиційну* та *інтерпозиційну*. *Постпозиційне* поширення актантними атрибутивами не є характерним ані для англійських, ані для українських СВ, оскільки суперечить синтаксичним особливостям обох мов. Англійські та українські узуальні СВ найчастіше поширюються адвербами та атрибутивами.

Препозиція детермінантних адвербів-поширювачів є більш характерною для українських СВ, *інтерпозиція* та *постпозиція* – для англійських.

За *препозиційної* адвербної експансії семантика АОСВ є здебільшого екстенціоналізованою, натомість УОСВ – інтенціоналізованою.

Так, семантика АОСВ *gently rubbed his hands* (від узуального *to rub one's hands*) є екстенціоналізованою до 'ніжно (лагідно) потирав руки від задоволення', зважаючи на семантичну структуру адверба *gently*, що акцентує увагу на повному, неймовірному вдоволенні собою. У стародавніх людських культурах рука слугувала магічним символом та незмінним атрибутом усіх магічних дій (так, удари долонь одну об одну слугували для закликання дощу). Стан екстазу, що співвідноситься із положенням рук, відображається і в і.-є. **kāt-* 'rave, raving; stupid, drowsy'. З англ. *hand* можна зіставити й і.-є. **kondos* 'Sinn, Verstand'; стар.-інд. *kadah* 'stumm' (релігійний екстаз); слід звернути увагу на хет. *handas* 'devoted to, reverent towards'; *hand(i)-* 'set in order' (порядок на противагу Хаосу). Ліва рука, на відміну від правої, вважалася 'нечистою', у зв'язку з чим значення 'лівий' може співвідноситися зі значенням 'очищати (вогнем)'; 'мити' (з цим значенням пов'язується також і значення 'правий', оскільки права рука 'осквернюється' лівою) (М. М. Маковський). Отже, адверб *gently* розширює словникову семантику в АОСВ, яке позначає один із видів стану екстазу людини, – цілковитого задоволення.

Приклад УОСВ *запобігливо зазирає в очі* (від узуального *зазирати в очі кому*) демонструє інтенціоналізоване значення. Оскільки адверб *запобігливо* семантизує концепт *лестощі* (поширювач містить семи 'підлесливо' і 'догідливо'), як і узуальне СВ, то семантика УОСВ визначається як 'підлесливо запобігав перед ним, догідливо підлещувався до нього', у зв'язку з чим точніше зображається надмірна улесливість у ставленні до співрозмовника.

За *інтерпозиційної* адвербної експансії в англійських прикладах зафіксовано переважно екстенціоналізовану семантику оказіональних СВ, на відміну від українських, для яких знову ж таки більш характерною є інтенціоналізована семантика оказіональних СВ.

Так, в АОСВ *had been gradually coming to a head* (від узуального *to come to a head*) адверб *gradually* зумовлює екстенціоналізовану семантику – 'поступово (поволі) досягало найвищої точки (апогея), дозрівало'. Образність АОСВ концентрується в соматизмі *head*, який у цьому висловлюванні символізує не власне інтелектуальний стан людини, а процес розумового усвідомлення того, що відбувається. Мотивація внутрішньої форми СВ сягає антропоморфної моделі Всесвіту, де голова вважалась центром дітородіння, у зв'язку з чим слова зі значенням 'розум, розуміння' співвідносяться зі словами на позначення 'народжувати, статеві органи' (типологічно пор.: нім. *klug* 'розумний', але англ. діал. *cleck* 'народжувати; стар.-інд. *ret-* 'semen', але стар.-англ. *raedan* 'думати, розмірковувати' (М. М. Маковський).

Семантика ж УОСВ *серце боляче защеміло* (від узуального *серце болить (щемить)*) є інтенціоналізованою внаслідок оказіональної експансії адвербом *боляче* (спільнокореневим словом до вербного варіанта *болить* та близьким за

семантикою з лексемою *щемить*). Письменник уміло уникає тавтології, інтенціоналізуючи узуальну семантику СВ до 'тяжко зажурився'. УОСВ є високообразним, адже основне символічне навантаження в ньому, як і в зіставляваному АОСВ, виконує соматизм: *серце* як символ зосередження почуттів, емоційних переживань людини (В. В. Жайворонок). Серце традиційно відоме не лише як центр буття, джерело інтуїтивного розуму, але й як скарбниця почуттів.

Якщо за оказіональної експансії СВ *постпозиційними* адвербами в англійських прикладах реєструємо екстенціоналізацію та інтенціоналізацію семантики узуальних СВ, то в українських – лише інтенціоналізацію. Так, семантика УОСВ *скажете в очі, откровенно* (від узуального *сказати в вічі* кому) є інтенціоналізованою до 'дуже відверто (прямо) висловитися' за допомогою адверба *откровенно* (калька з рос. відповідає укр. лексемі *відверто*), компоненти семантичної структури якого тісно пов'язані з семантикою узуального СВ (у значенні адверба семантизується концепт *відвертість*; пор. очі – дзеркало душевної сутності людини).

Як англійські, так і українські узуальні СВ частіше зазнають оказіональної експансії *інтерпозиційними* атрибутивами-ад'ективами, рідше – *препозиційними*. Зареєстровано приклади оказіональної експансії субстантивних компонентів СВ *одним* та *двома і більше* елементами. У першому випадку словникова семантика англійських та українських СВ здебільшого екстенціоналізується, у другому – зазнає комбінованих змін.

Так, в АОСВ *broke into a loud, jeering laugh* (від узуального *to break into a laugh*) семантизується концепт *сміх*, що за часів язичництва мав сакральну символіку. Оскільки смерть вважалася благом, божественним перевтіленням, то похорони, як правило, супроводжувалися сміхом (звідси, співвідношення значень 'сміятися' та 'смерть'). Водночас лексеми зі значенням 'сміятись' мають етимологічний зв'язок зі словами на позначення 'жертвоприношення' (пор. ірл. *tibiu* 'сміятися', але стар.-англ. *tiber* 'жертвоприношення'; стар.-інд. *has-* 'сміятися', але стар.-англ. *husl* 'жертвоприношення' (*kes-, *kas-, *kos-, *kus-)). На особливу увагу заслуговує етимологія стар.-англ. *hlahan* 'сміятися', але стар.-англ. *hlacerian* 'зневажати', стар.-англ. *lac* 'сакральне дійство'; 'жертвоприношення'; стар.-англ. *lacan* 'швидко рухатися', стар.-в.-нім. *lahan* 'шкодити'; стар.-англ. *leahtor* 'вада, зло' (пор., однак, валл. *lloch*, *lwach* 'ласкати, пестити'). Зокрема, стар.-півн. (=стар.-ісл.) *brosa* 'сміятися' можна зіставити з англ. *bruise* 'ранити, калічити' (звичайна дія, що супроводжує сакральний акт), стар.-півн. (=стар.-ісл.) *brusi* 'козел' (предмет жертвоприношення), стар.-швед. *brusa* 'einherstürmen', дат. діал. *brusa sig* 'sich ein mächtiges Dusseres geben' (М. М. Маковський). Як наслідок, семантика АОСВ є одночасно інтенціоналізованою (завдяки ад'ективу *jeering*) та екстенціоналізованою (завдяки ад'ективу *loud*) і визначається як 'зайнялася гучним презирливим (глузливим) сміхом'. Реалізується запрограмований ефект сміху як конфлікту індивідуального із суспільним, як відкритого вияву зневажливого ставлення. Саме тут простежується співвідношення значень стар.-англ. *hlahan* 'сміятися' і стар.-англ. *lac* 'жертвоприношення', адже людина, над

якою глузують, є жертвою. У словнику зареєстровано приклад *jeering laughter*, що свідчить про тенденцію переходу АОСВ до узусу.

В УОСВ *заливаються ще густішим бузковим рум'янцем* (від узуального *заливатися рум'янцем*) семантизується концепт **сором**, зважаючи на те, що фразеологічні системи вербалізують психологічний стан людини шляхом візуалізації фізіологічних реакцій її організму, зокрема зміну кольору обличчя. Червоний колір (*червоніти*) пов'язується з емоційно-експресивними концептами – **гнівом** та **соромом** (О. П. Левченко). Дійсно, у фразеологічних словниках зафіксовано приклади СВ, які семантизують концепт **сором** із кольоропозначенням *червоний* (часто образом є зоонім *рак*, що асоціюється з *червоним* кольором): *почервоніти, як рак; як печений (варений) рак* тощо. Тож, семантизація сорому в українській культурі відбувається через кольоронім *червоний*. При цьому тлумачення лексеми *рум'янець* через атрибутив *бузковим* потребує семантичної реконструкції. Розглядаючи значення лексем *бузок* та *бузковий*, фіксуємо, що кольорами квітки є не лише *ясно-ліловий*, а й *фіолетовий* та *білий*, відтак, очевидною є відсутність асоціації цих кольорів із соромом. Проте мотивація перетворення СВ простежується при реконструкції символіки кольорів: фіолетовий сатурніанський є кольором мучеників і трауру вдів (Л. Бенуас). Тому значення УОСВ із семантизацією концепту **сором** (лексема *рум'янець* містить сему 'червонястий') є властивим і для концепту **страждання** (як своєрідного 'трауру вдів') (лексема *бузковий* містить сему 'фіолетовий'). Поширювач *густішим* безпосередньо конкретизує компоненти *рум'янцем* (інтенціоналізуючи сему 'червонястий') і *бузковим* (інтенціоналізуючи сему 'фіолетовий'); поширювач *ще* теж виконує функцію інтенціоналізації. Одночасно екстенціоналізована і подвійно інтенціоналізована семантика УОСВ визначається як 'надзвичайно червоніє від сорому, переживаючи великі муки'.

За okazіональної експансії узуальних СВ *препозиційними* та *інтерпозиційними* атрибутивами-прономіналами характер змін семантичної структури в АОСВ та УОСВ залежить від лексико-граматичного розряду прономіналів-поширювачів і демонструє спільні тенденції: за okazіональної експансії субстантивних компонентів СВ *присвійними* і *неозначеними* прономіналами семантика АОСВ та УОСВ є екстенціоналізованою, *означальними* – інтенціоналізованою.

Так, задум письменника додати відтінок невизначеності втілюється в екстенціоналізованому значенні АОСВ *some honest soul* (від узуального *honest soul, a*) 'якась добряча душа; якась добряча, простодушна людина'. Значення 'дух, душа' співвідноситься зі значенням 'доля': пор. англ. *soul* 'душа', але стар.-англ. *sael* 'доля' (М. М. Маковський).

Семантику УОСВ *якась лиха година* (від узуального *лиха година*) також визначаємо як екстенціоналізовану – 'невідомо який тяжкий час (горе, нещастя)'. Як і в англійському прикладі, у значенні УОСВ актуалізуються відтінки неясності за допомогою неозначеного прономінала *якась*. Аналізоване УОСВ є національно маркованим. Серед етноконцептів В. В. Жайворонок розглядає фразеологізм *лиха година*, зважаючи, що поєднані в ньому компоненти є не просто словами-знаками,

а одиницями з етносимволікою. Концепт **доля** у слов'янській міфології є втіленням щастя, подарованим людям божеством (первинно слово Бог мало значення 'доля'). Поряд з доброю долею як персоніфікацією щастя в міфологічних та пізніших фольклорних текстах виступають зла (лиха) доля, лихо (див.: О. В. Тищенко).

За комбінації атрибутивно-ад'єктивної та атрибутивно-прономінальної експансії семантика як АОСВ, так і УОСВ є одночасно інтенціоналізованою (за допомогою ад'єктивів) та екстенціоналізованою (за допомогою ад'єктивів і прономіналів) або подвійно екстенціоналізованою.

Комбінований спосіб okazіональної експансії СВ виявлено лише в українських художніх текстах (див. табл. 1 на стор. 7), для якого є характерним поєднання адвербних та атрибутивних засобів okazіональної експансії СВ та ускладнені зміни семантики: *марно гаяти свій час* (від узуального *гайнувати* (*гаяти, марнувати*) **час**); *швидко обмацуючи чіпкими очима* (від узуального *обмацувати очима*); *тримався руками, зубами й обома ногами* (від узуального *триматися зубами чого, за що*).

У третьому розділі „Тип okazіональної субституції компонентів стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття” зіставлено АОСВ та УОСВ в аспекті okazіональної субституції, визначено специфіку і характер цього типу трансформацій СВ, порівняно з okazіональною експансією, виявлено спільні способи okazіональної субституції компонентів СВ в англійських та українських художніх текстах досліджуваної доби.

Okazіональну субституцію, або лексико-граматичну заміну компонентів фразеологізмів, вважають (В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, Л. Г. Скрипник) цілеспрямованою заміною одного, кількох або всіх їхніх компонентів функціонально схожими елементами.

Виявлено 3 спільні способи okazіональної субституції: 1) одного компонента СВ, 2) двох і більше компонентів СВ, 3) усіх компонентів СВ.

Переважає більшість англійських та українських СВ трансформуються шляхом okazіональної субституції одного компонента словами вільного вжитку того ж морфологічного класу (див. табл. 1 на стор. 7). Okazіональна субституція *субстантивного, вербного, ад'єктивного та прономінального* компонентів узуальних СВ властива як для англійських, так і для українських художніх текстів. Okazіональна субституція *субстантивного* компонента зумовлює здебільшого імплікаціоналізовану та антонімізовану семантику АОСВ, інтенціоналізовану та екстенціоналізовану – УОСВ, *вербного* – екстенціоналізовану, інтенціоналізовану, антонімізовану семантику АОСВ та УОСВ, *ад'єктивного* – екстенціоналізовану та інтенціоналізовану семантику як АОСВ, так і УОСВ, *прономінального* – екстенціоналізовану семантику АОСВ, інтенціоналізовану – УОСВ.

Наприклад, імплікаціоналізацію семантики узуального СВ *to have plenty of guts* демонструє АОСВ *had plenty of determination* 'був рішучою людиною; мав рішучий характер'. Семантика субстантивного компонента *guts* містить семи 'courage' і 'determination'. Заміна субстантивного компонента призвела до втрати семи 'courage' у словниковому значенні СВ, актуалізуючи сему 'determination', що влучно реалізується в умовах ситуаційного контексту.

Семантична структура УОСВ *мов загнана ящірка* (від узуального *мов загнаний звір* (*вовк*)) є екстенціоналізованою, оскільки набуває додаткового значеннєвого відтінку ‘вертлявий, прудкий, гнучкий’, умотивованого тим, що саме відчуття страху спричиняє таку поведінку як реакцію на безвихідний стан наляканості. Словниковий компонент *звір* і субститут *ящірка* перебувають у гіперо-гіпонімічних відношеннях. У фразеологічному словнику як варіант субстантивного компонента подано лексему *вовк* (цей образ у світовій культурі асоціюється з голодом, страхом тощо, в українській – часто символізує агресора (О. П. Левченко)). У семантиці лексем *звір* та *вовк* актуалізується сема ‘хижий’, за якою і варіюються ці традиційні компоненти СВ. Оскільки сема ‘хижий’ не властива для зооніма *ящірка*, то, очевидно, мотивацією оказіональної субституції стало значення атрибутивного компонента *загнаний*, що маркує стан знесилення та наляканості і, як правило, приписується хижим (диким) тваринам. Так, символіка СВ твориться за рахунок смислового обігрування традиційних еталонів сили у їхній слабкості. Загалом узуальне СВ характеризується прихованою антонімією, оскільки образний конкретизатор має протилежну з компаративною частиною семантику.

Антонімізація семантичної структури узуальних СВ є можливою здебільшого за оказіональної субституції їхніх компонентів. Між словниковими компонентами та авторськими субститутами встановлюються контекстуально антонімічні відношення: семантика АОСВ *to evade their responsibility* (від узуального *to take (assume) the responsibility*) є антонімізованою до ‘уникати своєї відповідальності’, у зв’язку з контекстуальними антонімічними відношеннями між компонентом *take* (або *assume*) та субституттом *evade*.

Саме на рівні оказіональної субституції простежується майстерність як англійських, так і українських письменників в економії мовних засобів, що виявляється в лаконічній зміні семантичної структури СВ, порівняно з оказіональною експансією, яка, навпаки, потребує збільшення мовних ресурсів.

У четвертому розділі „Типи оказіональної контамінації, алюзії та еліптичності стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття” визначено специфіку таких оказіональних трансформацій СВ, як контамінація, алюзія та еліптичність, виявлено особливості цих оказіональних перетворень СВ, порівняно з оказіональною експансією та оказіональною субституцією, у досліджуваних художніх текстах ХХ ст.

Оказіональна контамінація (від лат. *contaminatio* – змішування) є одним із типів змін фразеологічних одиниць, суть якої полягає в поєднанні двох і більше узуальних СВ як на основі семантичної та структурної подібності, так і без неї, як з редуцією компонентного складу, так і без, у зв’язку з чим утворюються оказіональні СВ, що поєднують семантику та структуру схрещуваних СВ.

Виявлено 2 спільні способи оказіональної контамінації: 1) семантично близьких СВ та 2) семантично різних СВ (див. табл. 1 на стор. 7).

При першому способі okazіональної контамінації зафіксовано інтенціоналізовану семантику АОСВ, екстенціоналізовану та подвійно інтенціоналізовану – УОСВ.

Наприклад, семантика АОСВ *blushed scarlet* (від узуальних *to blush like a rose, to turn scarlet*) є інтенціоналізованою до ‘дуже почервоніла’, адже обидва компоненти АОСВ *blush* та *scarlet* одночасно позначають червоний колір та яскраво-червоний відтінок, на відміну від комбінації лексем в інших узуальних СВ: *to turn red* (лише компонент *red* містить у своїй семантиці значення червоного кольору, а компонент *turn* – ні). Почервоніння як фізіологічна реакція виявляється у процесі семантизації концепту гнів, як і в узуальному СВ *red with anger*. Натомість стан почервоніння може свідчити і про ситуацію позначення стану сором’язливості людини, як це простежується в УОСВ *згораючи в рум’янях* (від узуальних *залюватися рум’янцем, згорати від сорому*). Відібраний вербний компонент для УОСВ є інформативнішим, порівняно зі словниковим (див. семантику лексем *згорати* та *залюватися*), і зумовлює інтенціоналізовану семантику УОСВ. Окрім того, граматична форма множини субстантивного компонента *рум’янцем (рум’янях)* теж сприяє інтенціоналізованому значенню УОСВ. Семантика УОСВ ‘надзвичайно засоромлюючись, червоніла’ є подвійно інтенціоналізованою і маркує найвищий ступінь зняковілості, природньої сором’язливості.

Для англійських прикладів другого способу okazіональної контамінації однаковою мірою характерною є як інтенціоналізація, так і екстенціоналізація традиційної семантики СВ, для українських – переважно екстенціоналізація. Так, okazіональна контамінація узуальних СВ *nothing but* та *skin and bone* сприяє інтенціоналізованому значенню АОСВ *nothing but skin and bone* ‘ніщо інше, як шкіра і кістки’. Мотивація okazіональної трансформації простежується при розгляді лексеми *bone* (стар.-англ. *bān*): кістка вважалася вмістилищем душі, натомість душа ідентифікувалася з вогнем (М. М. Маковський). Відтак, завдяки okazіональному перетворенню підкреслюється надмірна худорлявість. Узуальні СВ *уживати всіх заходів* та *діяти нишком* утворюють УОСВ *вживали нишком усіх заходів* з екстенціоналізованим значенням ‘таємно енергійно діяли, робили все можливе’, функція якого полягає у лаконічному розгортанні ситуаційного контексту.

Оказіональна алюзія передбачає використання загального образу або ж змісту СВ і функціонує як розрахований на ерудицію читача натяк на відоме носіям мови СВ. При цьому асоціативний зв’язок із повною узуальною формою СВ встановлюється у контексті.

Виявлено 2 спільні способи okazіональної алюзії з використанням 1) одного прототипа компонента СВ та 2) двох і більше прототипів компонентів СВ (див. табл. 1 на стор. 7). Для українських художніх текстів більш характерним є перший спосіб okazіональної алюзії, тим часом як для англійських – другий. Семантика як АОСВ, так і УОСВ є інтенціоналізованою.

Так, у синтаксичній конструкції „*You will never persuade me that white is black and that black is white,*” said Bateman субстантивні слова-прототипи *white* та

black викликають асоціації із узуальним СВ *to call white black* (або *to turn white into black*). Протиставлення *світлого* і *темного* (О. П. Левченко) втілене в опозиціях *білого* і *чорного*, *світла* і *тіні*, *дня* і *ночі* (Л. Бенуас). Білий колір символізує чистоту (навіть у Китаї, хоча й асоціюється там зі смертю, підступністю (Дж. Тресіддер)), натомість *чорний* – гнів, журбу, тугу і розпач (О. П. Левченко). В аналізованому прикладі *білий* та *чорний* кольори уособлюють протиставлення *правильного/неправильного*. Звернення автора до оказіональної алузії узуального СВ *здіймати (збивати) веремію* у прикладі „*Що се там за веремія?*” – дивуються ті, хто не часто буває на цьому кутку села виявляється через використання субстантивного прототипа *веремія*. Узуальне СВ слід зіставити з іншим – *авілонське стовпотворіння*, що теж позначає ‘збіговисько, шум, безладдя’ (іноді лексема *Вавілон* вживається у такому ж значенні, як і прототип *веремія* у контексті). Цей вислів пов’язується із виразом *авілонська вежа*, який походить із біблійного міфу про те, як люди намагалися побудувати у Вавілоні вежу, що сягала б неба (розгніваний таким зухвальством, Бог змішав мови будівників, щоб вони перестали розуміти один одного, і будівництво невдовзі було припинене) (Буття, 11, 1–9), і вживається на позначення справи, яка ніколи не буде завершена. Зокрема додатковим у цьому вислові є значення ‘плутанина, безладдя’.

Оказіональний еліпсис (від грец. *elleipsis* – опущення) зумовлює редукцію одного/кількох компонентів узуальних СВ, які легко відтворюються в контексті (С. Г. Гаврин, О. В. Кунін). При цьому еліптовані СВ зберігають зв’язок із семантикою узуальних СВ, оскільки містять елементи генетичних джерел.

Виявлено 2 спільні способи оказіональної еліптичності СВ: 1) еліпсис-скорочення та 2) еліпсис-стиснення (див. табл. 1 на стор. 7). Семантика АОСВ та УОСВ є здебільшого інтенціоналізованою, рідше імплікаціоналізованою або зворотно інтенціоналізованою.

Так, у реченні *I look forward to the time when I shall be free from all desire and can give myself without hindrance to my work* семантика АОСВ (від узуального *without let or hindrance*) є зворотно інтенціоналізованою, зважаючи на редукцію стрижневого компонента *let*, що, як і лексема *hindrance*, містить семи ‘перешкода’ і ‘завада’. Мотивація оказіонального перетворення зумовлена авторською інтенцією уникнути використання архаїзму (слово *let* є застарілим), зокрема лаконізувати семантику АОСВ.

У прикладі з українського художнього тексту “...приказуючи веселою скоромовкою: “*Двадцять камінців по тридцять копійок – це два карбованці. Та п’ять по сорок – руб сорок... Бери – і по руках!*” семантика УОСВ *по руках* (від узуального *бити по руках*) є інтенціоналізованою, актуалізуючи значення хаотичної домовленості, нерівноцінної угоди, що виявляється в образності УОСВ через соматизм *руки*: руки є кінцівками і в антропоморфній моделі Всесвіту, символізують периферію, царство Хаосу: пор. і.-є. **kant-* ‘side, edge, corner’ (М. М. Маковський).

Підсумовуючи, слід зазначити, що проаналізовані типи оказіональних трансформацій є властивими для СВ, які належать до фразеосемантичної групи одиниць на позначення психологічно-вольового стану людини у зіставлених мовах.

У п'ятому розділі „Комбіновані типи okazіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття” виявлено спільні комбіновані типи okazіональних трансформацій СВ в англійських та українських художніх текстах ХХ ст., визначено їхню специфіку і характер, порівняно з іншими типами.

Проаналізовано 5 спільних комбінацій okazіональних трансформацій англійських та українських узуальних СВ: 1) okazіональної експансії та okazіональної субституції, 2) okazіональної контамінації та okazіональної експансії, 3) okazіональної контамінації та okazіональної субституції, 4) okazіональної контамінації, okazіональної експансії та okazіональної субституції, 5) okazіональної алюзії та okazіональної експансії (див. табл. 1 на стор. 7). При комбінованих типах okazіональних трансформацій семантика узуальних СВ зазнає ускладнених змін: одночасної екстенціоналізації, інтенціоналізації та імплікаціоналізації, субінтенціоналізації тощо.

Так, за комбінації okazіональної контамінації та okazіональної експансії СВ семантика АОСВ *what a cruel practical joke played* (від узуальних різноструктурних СВ *to play a joke on one* та *practical joke* на основі спільного субстантивного компонента *joke*) є екстенціоналізованою до ‘грубо поглузувала’, оскільки узуальне СВ *practical joke* розширює значення іншого узуального СВ *to play a joke on one*. Завдяки okazіональній експансії субстантивного компонента *joke* атрибутивом *cruel* значення АОСВ є екстенціоналізованим до ‘жорстоко і грубо поглузувала’. Підсилювальний прономінал *what* зумовлює інтенціоналізацію словникової семантики СВ. Відтак, значення АОСВ є одночасно інтенціоналізованим та подвійно екстенціоналізованим – ‘дуже жорстоко і грубо поглузувала’. Мотивацією okazіональної трансформації АОСВ є семантизація концепту **жертва**, що простежується при аналізі лексеми *play* ‘грати’, яка первинно позначала здійснення ритуалу, який пов’язувався з вимовою заклинань, ‘священних слів’, а іноді – з різкими рухами тіла (жерці входили в екстаз, викручуючи собі руки й ноги в ритуальних танцях). Пор. лат. *placāre* ‘заспокоїти’, лат. *placēre* ‘умилостивляти’ [букв. ‘заспокоїти Божество’; можливо, від цього ж кореня походить і стар.-англ. *lac* ‘жертвоприношення’]; пор. також нім. *fluchen* ‘проклинати, заклинати’ (М. М. Маковський). УОСВ **безтелесий, як висушена тютюнова бадиллина** (від узуального **худий як тріска (скінка)**) демонструє комбінацію okazіональної експансії та okazіональної субституції компонентів СВ. Семантика УОСВ є інтенціоналізованою до значення ‘який має дуже виснажене, сухорляве тіло’, завдяки okazіональній субституції атрибутивно-ад’єктивного компонента **худий** словом того ж морфологічного класу **безтелесий** (калька з рос. відповідає укр. лексемам **безтілесний, безтілий, безтільний**). Субститут **бадиллина** є контекстуальним синонімом до словникових компонентів **тріска, скінка**. Незважаючи на те, що ці три лексеми позначають ‘частину від цілого’, використання субститута **бадиллина** зумовлює зміни у семантиці УОСВ: авторський субстантивний компонент **бадиллина** поширюється атрибутивами-

ад'ективами *висушена* та *тютюнова*. Поширювач *тютюнова* вказує на рослину **ТЮТЮН** – тобто *бадилина* є стеблиною *тютюну*, кольором якого є *зеленокоричневий* (*зелений венеріанський* – колір рослин та вод відродження; оскільки прозора вода є зеленою, то смарагд є причетним до сяйва благородного металу); поширювач *висушена* зумовлює інтенціоналізовану семантику УОСВ, увиразнюючи значення 'худорлявість'. Оказіональні перетворення узуального СВ сприяють субінтенціоналізації його семантики до 'який має занадто виснажене, дуже тонке, надмірно сухорляве тіло'.

Загальні результати дослідження дозволяють зробити такі **висновки**:

Фразеологічні параметри узуальних та okazіональних стійких висловлювань у художній картині світу визначаються на основі таких концептуальних положень: 1) одним із джерел збагачення національної фразеології є художні тексти, в яких узуальні СВ підлягають okazіональним трансформаціям, закріплюючись згодом у мовленні носіїв певної мови в їхній оновленій формі та змісті, констатуючи динамічний характер фразеології, відкритість її одиниць до okazіональних змін; 2) семантична структура СВ має динамічну модель, що відбиває їхні потенційні можливості до okazіональних змін у художньому мовленні, засвідчуючи умовність такого поняття, як *стійкість* фразеологізмів; 3) класифікація і зіставлення СВ за типами okazіональних трансформацій в англійських та українських художніх текстах ХХ ст. здійснюється в аспекті виявлення змін їхньої зовнішньої та внутрішньої форми, а також конотативної семантики і є важливим чинником для визначення тенденцій динаміки фразеологічних фондів англійської та української мов.

Okazіональні трансформації стійких висловлювань є перетворенням структури і семантики СВ для реалізації авторських інтенцій екстенціоналізувати, імплікаціоналізувати, інтенціоналізувати, зворотньо інтенціоналізувати та антонімізувати їхню фразеологічну семантику, розкриваючи потенційні можливості цих утворень у мікро-, макро- та ситуаційному контекстах.

Запропонована методика фразеологічної ідентифікації англійських та українських okazіональних СВ з узуальними виявилася ефективною передусім у визначенні змін їхньої зовнішньої та внутрішньої форми у кожній із досліджуваних мов, які дали змогу виявити специфіку національно-культурної мотивації таких перетворень англійських та українських одиниць у міжмовному плані.

З огляду на характер змін семантичної структури англійських та українських СВ останні скласифіковано за типами okazіональних трансформацій: okazіональна експансія, okazіональна субституція, okazіональна контамінація, okazіональна алузія, okazіональна еліптичність, а також комбіновані типи okazіональних трансформацій.

У результаті зіставлення типів okazіональних трансформацій англійських та українських узуальних СВ виявлено 2 спільні способи okazіональної експансії: детермінантний та актантний, а також 1 відмінний – комбінований, характерний лише для українських одиниць; 3 спільні способи okazіональної субституції:

одного компонента СВ, двох і більше та всіх компонентів; 2 спільні способи okazіональної контамінації: семантично близьких СВ та семантично різних; 2 спільні способи okazіональної алюзії: використання одного прототипа компонента СВ та двох і більше прототипів; 2 спільні способи okazіональної еліптичності: еліпсис-скорочення та еліпсис-стиснення СВ; 5 спільних комбінацій okazіональних трансформацій: okazіональної експансії та okazіональної субституції; okazіональної контамінації та okazіональної експансії; okazіональної контамінації та okazіональної субституції; okazіональної контамінації, okazіональної експансії та okazіональної субституції; okazіональної алюзії та okazіональної експансії.

Виявлені типи okazіональних трансформацій СВ, окрім okazіональної експансії, демонструють майстерність як англійських, так і українських письменників в економії мовних засобів, що виявляється в лаконічній зміні семантичної структури СВ. Тип okazіональної експансії, навпаки, потребує збільшення мовних ресурсів.

Okazіональна експансія є властивою для СВ, які належать до фразеосемантичної групи одиниць на позначення емоційного стану людини, її почуттів, ставлення до інших. Образність і символіка, що характеризує СВ цієї фразеосемантичної групи, розкривається через соматичний і фітонімний компоненти семантики, наявні як у структурі англійських, так і українських одиниць. Okazіональна субституція властива для СВ, які належать до фразеосемантичної групи одиниць на позначення стереотипів поведінки людини, її характеру, соціального статусу, стосунків з іншими людьми. Образність і символіка, що характеризує СВ цієї фразеосемантичної групи, розкривається здебільшого через зоонімний компонент семантики. Інші типи okazіональних трансформацій СВ характерні для одиниць на позначення як фізіологічно-інтелектуального, так і психологічно-вольового станів людини у зіставлюваних мовах.

Зіставно-типологічний аналіз okazіональних трансформацій СВ в англійських та українських художніх текстах ХХ ст. демонструє тенденцію до більш творчого підходу українських письменників у перетворенні узуальних СВ, на відміну від англійських. Це виявляється в тому, що українські письменники при okazіональних змінах узуальних СВ частіше вдаються до комбінованих типів трансформацій (УОСВ – 903 од., АОСВ – 494 од.), у зв'язку з чим семантична структура узуальних СВ зазнає більш ускладнених перетворень. Англійські ж письменники надають перевагу одному з типів okazіональних трансформацій (АОСВ – 1006 од., УОСВ – 597 од.), за якого словникова семантика СВ екстенціоналізується, імплікаціоналізується, інтенціоналізується, зворотно інтенціоналізується, антонімізується і лише зрідка загалом змінюється, поєднуючи ці перетворення (винятки становлять приклади комбінованих okazіональних трансформацій у межах одного типу). Цей висновок не претендує на вичерпність і є об'єктивним лише для проаналізованого фрагмента мовного матеріалу.

Перспективними аспектами дослідження є вивчення подальших етапів фразеологізації та соціалізації okazіональних СВ в англійській та українській мовах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Гурбанська С. О. Специфіка відображення національно-мовної картини світу у стійких висловлюваннях / С. О. Гурбанська // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – 2007. – Вип. 1. – С. 192–196.
2. Гурбанська С. Специфіка стійких висловлювань як фразеологічних знаків / Світлана Гурбанська // Наукові записки : зб. наук. ст. Серія „Філологічні науки (мовознавство)”. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка 2007. – Вип. 73. – Ч. 1. – С. 266–273.
3. Гурбанська С. О. Лексична заміна компонентів стійких висловлювань як спосіб структурно-семантичної трансформації / С. О. Гурбанська // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. праць. – К. : Логос, 2007. – Вип. 12. – С. 127–134.
4. Гурбанська С. О. Обставина як поширювач компонентного складу стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах / С. О. Гурбанська // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. праць. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – Вип. 20. – С. 64–69.
5. Гурбанська С. О. Національно-культурна специфіка контамінованих стійких висловлювань в індивідуально-авторській художній картині світу / С. О. Гурбанська // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2008. – Вип. 24. – Ч. 1. – С. 224–228.
6. Гурбанська С. О. Дефініції понять *фразеологічний варіант* та *оказіональний фразеологізм* у художньому мовленні автора / С. О. Гурбанська // Психолого-педагогічні проблеми освіти і виховання в умовах глобалізації та інтеграції освітніх процесів : тези доп. наук. конф. каф. ЮНЕСКО КНЛУ. – К. : Вид. центр. КНЛУ, 2007. – С. 191–193.
7. Гурбанська С. О. Поширення компонентного складу стійких висловлювань у художніх текстах С. Моема / С. О. Гурбанська // Мови і соціум : мат-ли звітно.-наук. конф. – К. : Мир, 2008. – С. 80–83.

АНОТАЦІЇ

Гурбанська С. О. Типологія okazіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2009.

У дисертаційному дослідженні запропоновано новий підхід до зіставно-типологічного вивчення okazіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ ст. Узагальнено теоретико-методологічні засади вивчення фразеологічної семантики okazіональних стійких висловлювань, впроваджено методику фразеологічної ідентифікації англійських та українських узуальних і okazіональних стійких висловлювань, класифіковано

англійські та українські окказіональні стійкі висловлювання за типами окказіональних трансформацій, виявлено спільні та відмінні способи й засоби окказіональних трансформацій зіставляваних одиниць, в умовах мікроконтексту, макроконтексту та ситуаційного контексту проаналізовано характер змін семантичної структури і конотативної семантики англійських та українських окказіональних стійких висловлювань, порівняно з узуальними, з'ясовано національно-культурну мотивацію таких перетворень, визначено тенденції динаміки фразеологічних систем англійської та української мов.

Ключові слова: зіставна фразеологічна семантика, окказіональні трансформації стійких висловлювань, семантична структура стійких висловлювань, мікроконтекст, макроконтекст, ситуаційний контекст.

Гурбанская С. А. Типология окказиональных трансформаций устойчивых выражений в английских и украинских художественных текстах XX столетия. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2009.

Диссертация посвящена сопоставительному исследованию окказиональных трансформаций устойчивых выражений (окказиональной экспансии, окказиональной субституции, окказиональной контаминации, окказиональной аллюзии, окказиональной эллиптичности, комбинированных типов окказиональных трансформаций) в английских и украинских художественных текстах XX ст. В работе обобщены теоретико-методологические основы изучения фразеологической семантики окказиональных устойчивых выражений, разработана методика фразеологической идентификации английских и украинских узуальных и окказиональных устойчивых выражений, классифицированы английские и украинские окказиональные устойчивые выражения по типам окказиональных трансформаций, выявлены общие и разные способы и средства окказиональных трансформаций сопоставляемых единиц, в условиях микроконтекста, макроконтекста и ситуационного контекста проанализирован характер изменений семантической структуры (экстенционализация, импликационализация, интенционализация, обратная интенционализация, антонимизация) и коннотативной семантики английских и украинских окказиональных устойчивых выражений, сравнительно с узуальными, определена национально-культурная мотивация таких преобразований, установлены тенденции динамики фразеологических систем английского и украинского языков.

В сопоставительном плане окказиональное функционирование устойчивых выражений в английских и украинских художественных текстах XX ст. представляет собой сложное переплетение наличия/отсутствия межъязыковых соответствий на уровне типов окказиональных трансформаций, а также способов и средств в каждом отдельном типе.

Сравнительно-типологический анализ окказиональных трансформаций устойчивых выражений в исследуемых художественных текстах XX ст. демонстрирует тенденцию к более творческому подходу украинских писателей трансформировать узуальные устойчивые выражения, по сравнению с английскими. Это определяется тем, что в украинских художественных текстах зафиксировано большее, по отношению к английским, количество окказиональных устойчивых выражений комбинированных типов окказиональных трансформаций, в связи с чем семантика устойчивых выражений подвергается более усложненным преобразованиям. Английские писатели преимущественно обращаются к одному из типов окказиональных трансформаций, при котором семантическая структура устойчивых выражений экстенсionaliруется, импликационализуется, интенсionaliруется, обратно интенсionaliруется, антонимизируется и только изредка изменяется, объединяя эти преобразования (исключения составляют примеры комбинированных окказиональных трансформаций в пределах одного типа). Этот вывод является объективным только для проанализированного фрагмента языкового материала и не претендует на категоричность.

Ключевые слова: сопоставительная фразеологическая семантика, окказиональные трансформации устойчивых выражений, семантическая структура устойчивых выражений, микроконтекст, макроконтекст, ситуационный контекст.

Hurbanska S. O. Typology of occasional transformations of set expressions in English and Ukrainian fiction of the XXth century. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology in speciality 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – M. P. Drahomanov National Teacher Training University, Kyiv, 2009.

This thesis introduces a new approach to the comparative and typological study of occasional transformations of set expressions in English and Ukrainian fiction of the XXth century. The paper highlights theoretic and methodological fundamentals in the study of phraseological semantics of occasional set expressions; implementation of methods of phraseological identification of English and Ukrainian stable and occasional set expressions; classification of English and Ukrainian occasional set expressions according to the types of occasional transformations; identification of common and divergent ways and means of occasional transformations of set expressions; alterations in semantic structure and connotative semantics of English and Ukrainian occasional set expressions as compared to the stable ones within microcontext, macrocontext and situational context; national and cultural grounds of such changes; tendencies in the development of English and Ukrainian phraseological systems.

Key words: comparative phraseological semantics, occasional transformations of set expressions, semantic structure of set expressions, microcontext, macrocontext, situational context.

Підписано до друку 08.01.2009 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 12.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 504.
200-87-13, 200-87-15, 8-050-525-88-77